

**TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏTİN İDARƏOLUNMA MODELƏRİ VƏ ONLARIN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Təhsil sahəsində keyfiyyət dedikdə, təhsilin nəticələrinə uyğun, əvvəlcədən müəyyən edilmiş normativlə (standartlara) müvafiq öyrənmələrin səviyyəsi, ümumi halda isə təhsil sisteminin durumu başa düşülür. Qeyd edək ki, təhsilin nəticələri təkcə öyrənmənin təhsilini başa vurduqda yiyələndiyi bilik, bacarıqların səviyyəsi deyil, həm də onun dünyaya, cəmiyyətin inkişafına münasibətini göstərən müəyyən şəxsi keyfiyyətlərdir.

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyəti cəmiyyətin inkişafını təmin edən əsas göstəriciyə çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, müstəqillik qazanıldıqdan sonra təhsildə keyfiyyətin yüksəlməsinə və onun səmərəli idarə olunma modellərinin elmi əsaslarının işlənməsinə münasibət tamamilə dəyişmiş və daha konstruktiv xarakter almışdır. Keyfiyyət ümumiyyətlə istənilən obyektin müəyyənliyini bildirən fəlsəfi kateqoriya olub onun xassələrinin məcmusunda təzahür edən obyektiv və ümumi xarakteristikasıdır. Bundan başqa keyfiyyət istənilən prosesin elə bir müəyyənləşdiricisidir ki, onun sayəsində proses başqa proses kimi yox, məhz həmin proses kimi çıxış edir və digər proseslərdən fərqlənir.

Araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin cəmiyyətin aktual problemi kimi qəbul edilməsinin əsas səbəblərini aşağıdakı iki obyektiv halla izah etmək olar: [2,65]

- keyfiyyətli təhsil sisteminin qurulması ilə təhsil fəaliyyətinin bütün subyektləri-öyrənmələr, valideynlər, pedaqoqlar, təhsil sisteminin idarə olunması ilə müxtəlif səviyyələrdə məşğul olan rəhbər və b. işçilər maraqlanırlar.
- ümumtəhsil məktəbləri hazırda təlim prosesinin profilləşdirməsi, innovativ xarakterli yanaşmaların tətbiqi, yeni pedaqoji təlim texnologiyalarından səmərəli istifadə, yeni dərslik və dərs vəsaitlərinin, tədris proqramlarının, tədris-metodik komplekslərin seçim imkanlarına görə bir-birindən fərqlənir. Belə müxtəlifliklərin son illərdə təhsil sistemində daha geniş yer aldığı şəraitdə təhsilin keyfiyyətinin stabilləşdirici rolu prosesin səmərəli idarə olunmasına geniş imkanlar açır.

Araşdırmalara əsasən təhsildə keyfiyyətin idarə olunmasının effektivliyini təmin edən pedaqoji prinsipləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- İdarə olunan sistemin səmərəliliyinin əsas göstəricisi kimi “təhsilin keyfiyyəti” anlayışı haqqında məlumatların dəqiqliyi;
- Təhsilin keyfiyyətinin səmərəli idarə olunma sisteminin idarəetmənin ümumi qanunlarına uyğunluğu;
- Təhsilin keyfiyyətinin səmərəli idarə olunma sisteminin tədris-təlim prosesinin qanun və qanunauyğunluqlarının müvafiqliyi.

Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda təhsilin keyfiyyətini müəyyən etmək üçün istifadə olunan yanaşmaların təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan vermişdir:

- keyfiyyətin idarə olunmasını təmin etmək üçün, idarə olunan hər bir obyekt üçün o anlayışın məna tutumu qabaqcadan müəyyən edilməlidir;
- təhsilin keyfiyyətinin bütün təhsil sistemi üçün eyni olan ümumi, eyni zamanda hər bir idarə olunan obyektə xarakterizə edən və müvafiq xassəyə malik xüsusi elementləri özündə cəmləşdirdiyi nəzərə alınmalıdır;
- təhsilin keyfiyyəti mürəkkəb struktura malik olduğundan, onun idarə olunma üsulları barədə yekdil fikir formalaşmadığından, istənilən təhsil sistemi və təhsil müəssisəsi üçün onun ümumi tərifinin və geniş şərhini dəqiq vermək mümkün deyildir.

Müasir dövrdə təhsildə keyfiyyətin qiymətləndirilməsi ilə bağlı bir çox üsullardan istifadə olunur. Bunlara aşağıdakıları daxil etmək olar:

- təhsil müəssisələrinin lisenziyalaşdırılması;
- pedaqoji işçilərin və təhsil müəssisələrinin attestasiyası;
- öyrənmələrinin aralıq və yekun attestasiyası (buna misal olaraq hazırda ümumtəhsil müəssisələrinin buraxılış siniflərində mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılan imtahanları göstərmək mümkündür);
- təhsil müəssisələrinin tədris və digər fəaliyyətlərinin auditi;
- professional, peşəkarlıqla bağlı müsabiqələri ( məsələn, “ilin ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi”, “ilin ən yaxşı müəllimi” kimi müsabiqələr və s).

Bu məsələlər içərisində təhsildə keyfiyyətə nəzarət və onun durumunun müntəzəm təftiş edilməsi xüsusi yer tutur. Bu halda istənilən prosesin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi və bircins obyektlər üçün yeni qiymətləndirmə kriteriyalarının müəyyən edilmə prosedurası əsas kimi götürülür.

Təhsilin keyfiyyətinin effektiv idarə olunma sisteminin formalaşdırılmasında “proses” və ya “nəticəyə” görə idarəetmə ilə bağlı yanaşmaların hansına üstünlüyün verilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bəzi yanaşmalarda təklif olunur ki, təhsil müəssisələrində baş verən prosesləri-əsas, idarə olunan və yardımçı kimi üç qrupa bölmək mümkündür. [2,142]

Təhsil fəaliyyətinin nəticələri istehlakçının tələblərinə tamamilə uyğun gəlməlidir. Ancaq real nəticələr həmişə nəzərdə tutulmuş nəticələrdən fərqlənir. Burada əsas məsələ, hansı nəticələri təhsil fəaliyyətinin əsas göstəricisi kimi qəbul olunmasının müəyyən edilməsidir. Təəssüflər olsun ki, pedaqoji ədəbiyyatda buna birmənalı cavab yoxdur. Bəzi tədqiqatçılar hesab edir ki, təhsil fəaliyyətinin nəticələrini prinsipcə birmənalı müəyyən etmək olmaz, bəziləri isə o nəticələrin dəqiq siyahısını verirlər. Məlumdur ki, təhsildə qarşılıqlı təsirlərin obyektə öyrənmə olduğundan məntiqi olaraq təhsilin nəticələrini öyrənməyə aid olan xarakteristikalarda vermək lazımdır. Ona görə də bəzi tədqiqatçılar təhsilin nəticələrini məhz belə yanaşmalarla müəyyənləşdirmiş və aşağıdakıları əsas götürmüşlər:

- ✓ şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin;
- ✓ öyrənmənin şəxsi inkişaf göstəricilərini;
- ✓ tədris-təlim prosesinə təsir edən mənfəət təsirlərinin öyrənmələrə, onların sağlamlığına təsir edən mənfəət effektləri)

aradan qaldırılmasına dair işlənmiş effektiv yanaşmaları;

- ✓ şagirdlərin səriştəlilik səviyyəsini.

Başqa tədqiqatçılar isə təhsilin nəticələri kimi aşağıdakıları ön plana çəkir:

- ✓ şəxsiyyətin yüksək özünüdərkini;
- ✓ fiziki və mənəvi sağlamlığını;
- ✓ yüksək təhsilliyini, özünün təhsilə olan tələbatını və vərdislərini;
- ✓ Yüksək tərbiyyəliliyini;
- ✓ Vətənpərvərlik və yüksək vətəndaşlıq mövqeyini.

Başqa qrup tədqiqatçılar isə təhsilin nəticəsi kimi, təhsilini başa vurmuş öyrənlərdə aşağıdakı parametrləri özündə birləşdirən təhsillilik səviyyəsini əsas göstərici kimi qəbul edirlər:

- ✓ bilik, bacarıq və vərdisləri;
- ✓ mədənilik səviyyəsini;
- ✓ mənəvi inkişafı;
- ✓ dəyərlilik göstəricilərini;
- ✓ orqanizmin intellektual və fiziki inkişafının imkanlarını.

Qeyd etmək lazımdır ki, öyrənlərin valideynlərinin təhsil prosesinə təsirinin həlledici rolunu nəzərə alaraq onların təhsil fəaliyyətinin subyektivi kimi pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə olan ehtiyaclar çoxdan formalaşmışdır. Pedaqoqların peşəkarlıq səviyyələri və öyrənlərin müxtəlif xarakteristikalarına dair çoxlu tədqiqatlar aparılmışdır.

Təhsildə keyfiyyətin idarə olunmasının səmərəliliyi təmin edən xarakteristikaların, yəni keyfiyyətin idarə olunma sisteminin idarəetmənin ümumi qanunlarına uyğunluğu araşdırılmışdır. Aparılmış təhlillər göstərir ki, ümumi idarəetmənin qanunlarını nəzərə almadan təhsilin keyfiyyətin idarə olunma sisteminin qurulması, keyfiyyətin idarə olunmasının səmərəliliyi təmin edə bilməz. Təhsilin keyfiyyətinin effektiv idarə olunma sisteminin metodoloji əsasının yaradılmasında “sistemli fəaliyyəti” təmin edən yanaşmadan istifadə olunmalıdır. Ümumi halda təhsilin keyfiyyətinin idarə olunma sisteminin strukturu idarəedən və idarə olunan alt sistemlərin cəmindən ibarət olmalıdır.

Təhsildə keyfiyyətin səmərəli idarə olunması sisteminin sistem yaratmaq funksiyası onun məqsədilə bağlı olub, formalaşdırılmış məqsədə çatmaq üçün onun fəaliyyətini istiqamətləndirir. Müxtəlif təhsil müəssisələrində keyfiyyətin idarə olunması onun strukturu, məqsədin qoyuluşu və digər amillərlə bir-birindən fərqləndiyindən təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması tədris-təlim prosesinin qanun və qanunauyğunluqlarına müvafiq təşkil edilməli, məqsəd öyrənlərə istiqamətlənməli, onların inkişafına və kamil insan kimi formalaşmasına xidmət etməlidir.

Təhsildə keyfiyyətin idarə olunma sisteminin tərkib hissəsi olan idarə olunan altsistemi özünün tərkibində struktur elementi kimi “Proses” terminini birləşdirir. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil özünüdərk, prosesinin müxtəlif elementlərini-tərbiyəni və özünüinkişafı özündə birləşdirən proses olub sistemdə əsas amil kimi qəbul edilir. [1,5]

Təhsildə keyfiyyətin idarə olunma modelləri, innovasiya proselərinin və onların idarə edilməsinin səmərəli metodlarının təhsil sistemində götürülməsi və nəticədə yeniliyin mənimsənilməsinə, dərk edilməsinə və tətbiq olunmasına şərait yaratmalıdır. Bunun üçün tədris-təlim prosesinin qanunlarını pozmadan təhsildə keyfiyyətin pedaqoji qiymətləndirilməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilməli və vaxtında müvafiq korreksiya işləri aparılmalıdır.

Təhsildə keyfiyyətin təmin edilməsi və onun səmərəli olunması, öyrənlərdə yeni peşəkarlıq kompetensiyalarının formalaşdırılması üçün təlimin məzmununa və metodlarına yeni yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Bu halda peşəkarlıq kompetensiyalarının strukturuna aşağıdakı komponentləri daxil etmək lazımdır:

- Koqnitiv;
- Tənzimləyici (yönəldici);
- Kommunikativ;
- Fərdi (şəxsi);
- Refleksiv (qeyri-iradi).

Bu komponentlərin bir qədər geniş araşdırılması, müasir dövrdə keyfiyyətli təhsil prosesinin qurulmasında həlledici məna daşıyır.

Koqnitiv komponent öyrənlərin gələcək peşəsinə dair nəzəri, tətbiqi və konkret peşəkarlıqla bağlı biliklər sistemini malik olmaları və bu biliklərin qazanılması üçün tələb olunan yanaşmalara, üsullara yiyələnmələri, eyni zamanda biliyin və dərk etmə metodlarının məzmununu tənqidid təhlil etmələri üçün tələb olunan bacarıqların formalaşdırılmasını təmin edir.

Tənzimləyici (yönəldici) komponent qazanılmış biliklərin tədris-təlimlə bağlı problemlərin qoyulmasında və onların həll olunmasında istifadəsini, həm də yeno əxlaq modellərinin layihələndirilməsi və qurulmasına imkan verən kompetensiyaların formalaşmasını təmin edir.

Kommunikativ komponent işgüzar ünsiyyət şəraitində və qarşılıqlı münasibətlərdə dioloq aparmaq, ixtilafli situasiyalarda aradan qaldırmaq, mürəkkəb kommunikasiya və kooperasiya sistemlərinə daxil olmaq bacarıqlarının formalaşmasına imkan verməklə bərabər, həm də qarşılıqlı təsirdə olan başqa insanları başa düşməyə, şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdə refleksiyaya yiyələnməyə şərait yaradır.

Fərdi (şəxsi) komponent özünüdərk və özünüinkişaf metodlarına yiyələnməyi, peşəkarlıq səviyyəsini artırmağı, özünümotivləşdirmə bacarıqlarına yiyələnmək kimi qabiliyyətləri özündə birləşdirir. Bu komponent həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyində, peşəkarlıq səviyyəsində özünüreallaşdırma ilə bağlı modellərin seçilməsində xüsusi rol oynayır. Bunun nəticəsində öyrənlər işgüzar və şəxsi keyfiyyətlərini təhlil edərək peşənin tələblərinə uyğunlaşmaq, peşəkarlıq səviyyəsində özünüdərk formalaşdırmaq bacarıqlarına yiyələnirlər.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, sadalanan peşəkar kompetensiyaların komponentləri refleksiv (qeyri-iradi) proseslərin təsiri nəticəsində formalaşır. [3,11]

Öyrənlərin, müəllimlərin, əməkdaşların, valideynlərin təkliflərinin nəzərə alınması, təhsil prosesinin keyfiyyəti və səmərəli idarə olunması haqqında yeganə informasiya mənbəyi olmasa da, təhsil sisteminin xidmətlərindən istifadə edən istehlakçıları maraqlandıran keyfiyyət göstəricilərinin əsas parametrlərini də nəzərə almağı tələb edir. Bütün bunlar təhsildə keyfiyyətin təmin olunmasına və onun effektiv idarə edilməsinə yeni yanaşmaların tətbiqini ön plana çəkməklə, hazır biliklərin mexaniki transilyasiyasının yolverilməzliyini göstərərək, peşəkarlıq

## DİL VƏ ƏDƏBİYYAT.

sahəsində aktivliyin yüksəlməsində yaradıcı xarakterli axtarışların təmin olunmasına müvafiq şəraitin yaradılmasını təkidlə tələb edir. Ona görə Azərbaycan təhsil sistemində modernləşdirilmənin səmərəli həyata keçirilməsi, keyfiyyətli tədris-təlim prosesinin qurulması və onun effektiv idarə olunması üçün yeni pedaqoji texnologiyaların, interaktiv təlim metodlarının elmi, pedaqoji-psixoloji, metodiki əsaslarının işlənilməsi genişləndirilməli və onların nəticələrinin pedaqoji prosesə gətirilməsi təmin olunmalıdır.

### Ədəbiyyat:

1. Abbasov Ə. Şagird nəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi: müasir baxışlar və konseptual yanaşmalar // Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2007
2. Ağayev Ə və b. Pedaqogika. Bakı: Adiloğlu, 2003, 313 s
3. Mehrabov A., Quliyeva S. Ümumtəhsilin keyfiyyəti və onun idarə olunmasında qiymətləndirmənin rolu // Azərbaycan məktəbi, 2005

**Açar sözlər:** *təhsil, təhsilin keyfiyyəti, təhsilin nəticələri, attestasiya*

*Key words: learning, learning outcomes, learning outcomes, attestation*

*Ключевые слова: образование, качество образования, результаты обучения, аттестация*

## МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

### *Аннотация*

Развитие научных, педагогических и психологических, методологических основ новых педагогических технологий, интерактивных методов обучения должно быть расширено для обеспечения эффективного осуществления модернизации, налаживания качественного процесса преподавания и обучения и его эффективного управления, и их результаты должны быть обеспечены в педагогическом процессе.

## MODELS OF QUALITY MANAGEMENT IN THE EDUCATION SYSTEM AND THEIR BASIC CHARACTERISTICS

### *Summary*

The development of scientific, pedagogical and psychological, methodological foundations of new pedagogical technologies, interactive teaching methods should be expanded to ensure the effective implementation of modernization, the establishment of a quality teaching and learning process and its effective management, and their results should be ensured in the pedagogical process.

**Rəyçi: prof. Q.D. Udalix**